

Héder István: *Útban a kisebbségek nyelvi jogainak filozófiájához*
Doktori értekezés (2008)
Tézisek

1. Áttekintés

Doktori disszertációm, amely az *Útban a kisebbségek nyelvi jogainak filozófiájához* címet viseli, a nyelvi kisebbségek életét, problémáit, jogait vagy éppen esetlegesen e jogok hiányát vizsgálja sajátos filozófiai perspektívából. Értekezésem kontextusa tehát Magyarország és Kanada nyelvi kisebbségeinek a 19. század végi és a 20. század alatti történetében, problémáiban és az ezekkel párhuzamba állítható kurrens társadalom-, politika- és jogfilozófiai reflexiókban körvonalazódik.

Fontos hangsúlyoznom ugyanakkor, hogy e téma végiggondolásában egyéb tudományok módszertani, illetve teoretikus megfontolási is helyet kaptak, helyesebb lenne tehát, ha multidiszciplináris megközelítésként határoznám meg vizsgálati módszeremet, amelyben a filozófiai elméletek mellett a történelem és a társadalomtudományok újabb eredményeit is felhasználtam.

Az angol nyelven írt munka 244 oldal, amely bevezetésre (1. fejezet), öt fejezetre és végül egy összefoglalásra tagolódik. Ezeket egy 15 oldalas bibliográfia és a disszertáció német és francia nyelvű összefoglalása (7. fejezet) követi. Ebben a fejezetben kapott helyet a munka magyar nyelvű rezüméje is. Az ott leírtakat a rövidség kedvéért nem kívánom még egyszer megismételni, pusztán alkalmanként utalok néhány fontosnak vélt szempontra.

Az 2008-novemberében írt összefoglalás a tézis szerves része.

L, o/

2. Tartalom

A munka *bevezetésében* (6–23 o.) a nyelvi kisebbségek filozófiájának szükségességét, az ez irányú munka praktikus és tudományos érdekességét és a nyelvi kisebbségek értékeit, e kisebbségek védelmének szükségességét tárgyaljuk.

A következő, *második fejezet* (23–48 o.) a nyelvi és nemzeti kisebbségek, a nyelvi jogok nemzetközi jogi és filozófiai hátterének ismertetésével foglalkozik; különös tekintettel a politikafilozófiára.

A *harmadik fejezet* (48–78 o.) a történeti szempontokat és történelmi kontextusokat írja körül, továbbá a műben használt terminusok meghatározásait tartalmazza. Itt említjük tehát a magyar és kanadai történelemnek a nyelvi kisebbségek vonatkozásában releváns tényeit.

A *negyedik fejezet* (78–130 o.) a nyelvi kisebbségeket célzó jogfilozófiák bemutatását, egyáltalán e filozófiák forráskutatását nyújtja, jól és kevésbé ismert filozófusok munkáiban. Számos filozófust vonultatunk fel, az alapvető közös filozófiai szempont ugyanakkor mindig a nyelvi kisebbségekre fókuszálódik.

Az *ötödik fejezetben* (130–187 o.) a magyar és a kanadai nyelvi kisebbségek összehasonlítását és meghatározott filozófiai szempontok szerinti elemzését végezzük;

megint csak történelmi példákon keresztül. Röviden utalunk néhány olyan magyar gondolkodóra, akik témánkhoz relevánsan kapcsolódnak, és segítségünkre lehetnek a konklúzív összegzésekben; Eötvöstől Bibó Istvánon keresztül egészen a kortárs filozófusokig. A kisebbségek kanadai helyzetét illetően, az angol és francia nyelvterület általános elemzését követően, három, a témában meghatározó jelentőségű kanadai filozófus munkáját tárgyaljuk. Bővebben foglalkozunk John Watson 19. század végi és 20. század eleji angol és skót gyökerű filozófiájával, majd Gregory Baummal, akire jelentős hatást gyakorol a II. Világháborút követő európai kontinentális politikafilozófia és etika, és végül Will Kymlickával, akit különösen nem kell bemutatnunk, nemzetközileg elismert kortárs filozófus. Mindhárman azonos célból, noha különböző korokban, a tolerancia fogalmának és jelentésének meghatározása jegyében fordultak a nyelvi kisebbségeket érintő kérdésekhez.

A *hatodik fejezet* (187–209. o.) középpontjában az identitás kérdése áll. Elemezzük többek között a változó-, a többféle- és a negatív identitás fogalmát, a többnyelvűség kérdéskörét, továbbá központi jelentőséggel bír e fejezetben a kisebbségi nyelvek értékének hangsúlyozása, e nyelvek védelmének fontossága, illetve e védelem elvi lehetőségeinek bemutatása. Szó esik továbbá a szólásszabadságról, a kisebbségek ellen irányuló gyűlöletirodalomról, ahogy a fanatikus kisebbségek kérdéséről is. E fejezetben gyakran fordulunk demonstrációként magyarországi és tengerentúli magyar írók és költők munkáihoz.

A *hetedik fejezetben* (209-219. o.) összegezzük a disszertáció következtetéseit.

3. A disszertáció legfontosabb tézisei

3.1 Miért fontos e téma a filozófia számára?

- (1) A világon több mint nyolcszázmillió ember él valamelyik nyelvi kisebbség tagjaként. E szám a gyorsuló ki- és bevándorlás, és általában a globalizáció hatására minden bizonnyal a jövőben még nagyobb lesz.
- (2) A háborúknak, a belső elégedetlenség különféle megnyilvánulásainak hátterében gyakran a nyelvi kisebbségek kérdése áll.
- (3) A filozófia sokkal kevésbé terhelt a nacionalista és totalitárius tendenciáktól, mint például a politika vagy sok esetben a történelemtudomány. Ilyen módon objektív szempontokkal gazdagíthatja a nyelvi kisebbségeket érintő kérdések vizsgálatát.

3.2. Néhány megjegyzés a fontosabb kérdéseket illetően

Kutatási eredményeinket, amelyeket etológiai, antropológiai és történelmi utalások egyaránt meghatároznak, a disszertáció összefoglalásában találhatjuk. E helyütt ezek közül csak a legfontosabb tézist emelem ki, mely szerint „az emberi haladás mozgató ereje nem a verseny és a gyengébbek megsemmisítése, hanem az együttműködés”.

Ugyancsak ebben a fejezetben található a már említett identitásproblémára (vö. a változó-, a negatív-, a kettős és többféle identitás) irányuló kutatás összeg-

zése: a lojalitás és identifikáció kifejezőmódjainak és elfogadhatóságának, a kölcsönös kompromisszumok pozitív vonásainak rövid összefoglalása. Ezzel szoros összefüggésben hangsúlyozzuk a kisebbségi nyelvek kulturális szerepének és osztársadalmi értelemben emberi többletértékének jelentőségét: „Ha kihal egy nyelv, akkor pótolhatatlan kulturális kincsünk veszik el.”

Talán szokatlan, ha a szerző e disszertációba több személyes vagy családi élményét is bele-bele szövi. Ennek legfőbb oka azon meggyőződése, mely szerint ha valami fontos gondolatot kívánunk megosztani másokkal – annak reményében, hogy emlékezzenek rá –, a leghatásosabb módon úgy járhatunk el, ha mondanivalónkat egy történetbe ágyazzuk. A családi történetek és emlékiratok ugyanis olyan megbízható dokumentumok, amelyek a közvetlenül átélt élettapasztalat demonstratív erejével rendelkeznek. Ha a 'tolerancia' teoretikus vizsgálatán túl eleve nem szeretném tenni azt a horizontot, amelyet e fogalom jelent, akkor arról a bátor román kislányról szóló történetet sem hagyhatom el, aki 1849-ben Erdélyben megmentette dédapám életét. Hasonlóan, ha az 'asszimiláció'-ról van szó, annak esetleges előnyeiről és hátrányiról, akkor említést kell tennem osztrák katolikus ükapámól, akinek gyermekei protestáns magyarok lettek, vagy egy lábjegyzet erejéig nagybátyám feleségének zsidó származású, nemzedékek óta kikeresztelkedett családjáról, és ezen nagyném öccséről, aki honvédtisztként kezdte a háborút, majd munkaszolgálatosként folytatta, végül Auschwitzban végezte. Mi köze van az ilyen személyes történeteknek a nyelvi kisebbségek filozófiájához? A tolerancia, a kompromisszumok a többértelműség elfogadása és elfogadhatósága a fő konklúziója ennek a munkának. Ezt a csak látszólag magától értetődő eredményt szeretném közvetíteni azok számára is, akik ezekre a problémákra nem az etika, a politika-és jogfilozófia, vagy valamelyik haladó társadalomelmélet perspektívájából tekintenek. Ebben az implementációban van szerepe az eleven történeteknek; vagy kaphatnak feloldozást egy tudományos munka szigorúan megszabott elvárásain belül.

Részben a fenti okok indokolják azt is, hogy megannyi magyar és kanadai történelmi- és irodalmi személyt idézek munkámban. Kanadában sajnos sokan nem ismerik a magyar irodalom jelentősebb alakjait, és persze ennek a fordítottja is elmondható, itthon keveset tudnak a kanadai gondolkodókról. Ennek az írásnak nem titkolt szándéka, hogy – ha szerény módon is –, szellemi hidat verjen a két ország azon kutatói közé, akikben megvan az egymás iránti érdeklődés igénye.

Meggyőződésem, hogy sok fiatal kollégám, akiket volt szerencsém az elmúlt időszakban tanszékünkön megismernem, kimagasló eredményeket fog elérni az analitikus filozófiában vagy a filozófia egyéb területein. Hetven éven túl természetesen nekem egészen mások a motivációim. Elsősorban egy olyan szemlélet szeretnék munkám által közvetíteni, amely segítségükre lehet azon kutatóknak, akik a kisebbségek nyelvi filozófiája iránt elkötelezettséget éreznek. Munkámban ennek a személyes elkötelezettségnek a kifejezőeszköze az élettörténeteknek, sorseseményeknek, az irodalmi és történelmi hivatkozásoknak gyakori megjelenítése.

4. Mi történt a nyelvi kisebbségek filozófiájában az elmúlt századokban – rövid áttekintés

Ha filozófiai szempontból ki kellene emelnünk egy olyan fogalmat, amely meghatározó jelentőséggel bír vizsgálati tárgyunkat illetően, akkor ez mindenekelőtt a 'dialógus' fogalma és problémahorizontja lenne. Csak akkor nyílhat sor az egyének és a nemzetek/kultúrák közötti párbeszéd fontosságának hangsúlyozására, miután felülvizsgáltuk egy valódi dialógus lehetőségfeltételeit. Ebben a kérdésben elsősorban Gregory Baum munkájára támaszkodtam.

A kisebbségek kérdése már filozófiai gondolkodás kezdete óta felmerült. Ahogy Szolónnál (K.e.639–559) olvashatjuk: „az ideális államban a legkisebb, leggyengébb polgár bántódása, mindenki bántódása”.

Érdekes volt nyomom követni a 'kisebbség' fogalmának történeti hangsúlyeltolódásait. A Reformáció korában például ez többnyire a vallási kisebbségek kérdését jelentette, a 19. század eleje óta azonban ez a nemzeti nyelv, vagy bizonyos nemzeti törekvések érdekérvényesítéséhez kapcsolódott.

A kisebbségek helyzetét illetően úttörő jellegű és a nemzetállami kereteket meghaladó jelentőségű munka volt Eötvös József munkája, amelyben felülvizsgálta azokat az eszméket, amelyek a 19. század államaiban konstitutív szereppel rendelkeztek. Eötvös szerint a 19. századi államformára a *szabadság* és *egyenlőség* eszméje mellett a *nemzetiség* eszméje van döntő hatással, s hogy a filozófia, az „eszmélet” egyik fő feladata éppen az, hogy valamiképp megteremtse e három, gyakran egymással ellentmondásban álló eszme egyensúlyát. Eötvös a nemzetiség tárgyalásánál nagy hangsúlyt fektet a nyelvre és a nyelvi jogokra. Őt követően, egészen Bibó Istvánig nem volt teljes említésre érdemes utódja a magyarországi politikafilozófiában.

Az I. Világháború után pozitív előrelépésként könyvelhető el, amit a nemzetközi jog a kisebbségvédelmi rendszer nyelvi előírásaival kapcsolatban elért. Jó példa erre a lengyel- vagy a trianoni szerződések. Mindez egyúttal ösztönző hatást gyakorolt a téma elméleti-filozófiai felülvizsgálatára is – noha jellemző, hogy míg az angol nyelvű filozófusok általában támogatták egy kisebbségvédelmi rendszer kidolgozását, konkrét erőfeszítéseket nem tettek ezen a téren.

A nemzetközi jog a II. Világháború után elfordult a kisebbségi jogoktól és ilyen módon a nyelvi kérdéstől is. A politikai filozófiában az ún. *Colour-blind*-eszmének az a válfaja vált divatossá, amely a kisebbségi nyelvi jogokat is kiváltságnak, pozitív diszkriminációnak, többletjognak ítélte. E nézet nemcsak a közelmúltig uralkodott a politikai gondolkodásban és a politikai filozófiában, de még napjainkban is számos követője akad.

Mindössze az utóbbi tizenöt-húsz évben élénkült meg termékenyen a politikafilozófián belül a nyelvi jogokról és a kisebbségi jogokról szóló vita, amelynek következtében a kisebbségek és a kisebbségi nyelvek témája végre legitimizálódhatott a politikafilozófiai diskurzusokban. Ezen üdvözlendő változásokat részletesen tárgyalom, a kanadai filozófusok közül elsősorban Will Kymlicka munkáival kapcsolatban, míg Magyarországon többek között Andrassy György kutatásaira támaszkodom. Meg szeretném jegyezni, hogy e fenti összefoglalás is sokat köszönhet a vele folytatott beszélgetésnek és levelezésnek, mint ahogy Feinberg és Rawls munkájának helyes értelmezése sokat köszönhetett Krokovay Zsolt tanácsainak. Kymlicka *Politics in the Vernacular* c. könyvének első fejezete ugyancsak jó összefoglalását nyújtja a fent vázolt történeti folyamatoknak. Kymlicka szerint a liberális filozófiába igen is be lehet építeni kisebbségi jogokat, ha másként nem,

legalább egyéni jogokként. Kymlicka az önkormányzati jogokat is elismerendőnek tartja, ezek pedig már kollektív jogoknak számítanak. Jürgen Habermas és Charles Taylor személye természetesen megkerülhetetlen e témában. Az 1980-as évek végén, a '90-es évek elején kiadott írásaikat viszonyítási pontként kezeltük. Meghatározó volt számunkra, amit Taylor a multikulturalitással, az egyénnek a történelem folyamán változó meghatározásaival kapcsolatban kifejtett, ahogy Habermas Kymlickával kapcsolatos írásai a kontinentális európai látásmóddal bővítették Kymlicka eredményeinek dolgozatunk szempontjából figyelembe vett relevanciáját.

A nemzetközi jogban tehát, ahogy a politika- és jogfilozófiában is ma már elismert és fontos helyet foglal el a nyelvi jogok kérdése. Ma már nemcsak a kisebbségi nyelvi jogok, hanem a többségi nyelvi jogok, és egyáltalán a nyelvi jogok horizontján vizsgálják e kérdést, amely tehát alkalmat ad a szabad és kölcsönösen figyelembe vehető perspektívák kijelölésének.

A filozófia egyaránt tudományos munka és életbölcselet. Analízis és egyúttal szintézis, amelyben a teória sajátos módon összemosisdik a megélt élettapasztalattal. Fő intencióim és az a mód, ahogy ezeket munkában megformáltam ennek a sajátos interakciónak egyfajta demonstrációja. Általánosan egy olyan kérdésnek a vizsgálata, amelynek intenzitása, sajátos transzformációi ellenére sem halványulnak el. Abban a világban ugyanis, ahol nem találunk már egy általánosan elfogadott normarendszert, ahol az egyéni értékek is relativizálódnak, hogyan vagyunk képesek mások meggyőződéseire és céljaira tekintettel lenni. A valódi dialógusokban fel kell függesztenünk érdekeink és értékeink totalizáló, ki- és elsajátító törekvéseit, hogy egész valónkkal megkíséreljük meghallani és megérteni a másik ember vagy közösség hangját.

2009, április 26

Héder István

Héder István: *Útban a kisebbségek nyelvi jogainak filozófiájához*

Doktori értekezés (2008)

Magyar nyelvű összefoglalás

I. Bevezetés

Noha anyanyelvem magyar, professzoraim javaslatára disszertációmát mégis angol nyelven írtam. Remélem, hogy ez inkább munkám előnyére, mintsem hátrányára fog szolgálni, és segíteni fogja a kanadai és a többi angol nyelvű olvasót, hogy a magyar filozófiában és kultúrában tájékozódhasson. Remélem továbbá, hogy a nyelvi kisebbségekről szóló írásom szerény közvetítő szerepet tud majd vállalni a horvát, osztrák, román, szerb, szlovén vagy ukrán szomszédainkkal folytatott dialógusokban.

Magyarországon születtem és nőttem fel. Tizenkilenc éves korom óta, több mint fél évszázada, azonban külföldön élek. Ebből – három év kivételével, amelyet Nyugat-Európában töltöttem – negyvenhét évet Kanadában éltem. Úgy vélem, identitásom e ket-tősségből, olyan sajátos perspektíva adódik, amelyből talán, sok más érdekes téma mellett, a nyelvi kisebbségek jogainak filozófiai kérdéseire is fontos adalékokkal szolgálhatok.

2. Összefoglalás

A világon több mint nyolcszáz millió ember él valamelyik nyelvi kisebbség tagjaként. E szám természetesen a be- és kivándorlásokkal évről évre növekszik. Munkám kizárólag a kanadai, és a Kárpát-medencében élő magyar nyelvi kisebbségek jogainak filozófiai problémáit vizsgálja a 20. században. Talán nem egészen magától értetődő, és az olvasóban joggal merülhet fel a kérdés: igen ám, de mindennek mi köze a filozófiához? Azt gondolom, hogy ha e kérdést, vagy a két konkrét vizsgálati horizontot, a morál-, jog- és politikafilozófia perspektívájába állítjuk, meg tudunk szabadulni az elemzések partikularitásától és regionalitásától. A filozófia ugyanis lehetővé teszi számunkra, hogy általános érvényű (morális, szociológiai és politikai) alapelveket kövessünk, vagy azoknak legalábbis az igényét jelezhessük.

Dolgozatom elején arra tettem kísérletet, hogy egy olyan alapvető fogalmi szótárt alkossak meg, amelyre a későbbiekben bátran hivatkozhatok. Ebben például a „nemzet”, a „nyelvi kisebbség”, „hazaszeretet”, „nacionalizmus” és más hasonló szavak szerepeltek volna. E kifejezések jól kivehető fogalmi kontúrjait szerettem volna élesebbre rajzolni, hogy ebből némi praktikus előnyöm származzon, de hamar kiderült számomra, hogy vállalkozásom hiábavaló. Arra a következtetésre jutottam ugyanis, hogy ezeknek a szavaknak nincs egyértelmű jelentésük, hogy ezek értelme, jelentése nyelvtől, kortól, kultúrától függően állandóan változtak és változnak, vagyis hogy e fogalmak jelentésének kontextusa, története van. Kutatásom során világossá vált, hogy talán épp azok a legizgalmasabb jelentésmódosulások, amelyek épp egy adott nyelvi kisebbség és a hozzá tartozó nyelvi többség nyelvhasználatában mutatkoznak.

Munkám következő részében az általános emberi és kisebbségi jogok kialakulásának, fejlődésének és általános filozófiájának történeti rekonstrukcióját végeztem el a felvilágosodástól a 20. század végéig. Majd ezt követően néhány, e témában releváns álláspont rövid ismertetésére vállalkoztam, elsősorban angol, de sok magyar, néhány német és két francia nyelvű tanulmány alapján.

Az ezt követő fejezetben vezetem be a nyelvi kisebbségek „jogfilozófiai” vizsgálatát, néhány közismert, de nélkülözhetetlen filozófiai paradigma szemszögéből. Azt vizsgáltam például, hogy mennyiben lehet releváns e témával kapcsolatban Kant morál- és társadalomfilozófiája vagy Hegel fenomenológiája. Némi könnyebbséget jelentettek számomra azok a szerzők, akik konkrétan írtak is a kisebbségek jogairól, mint például Mill, Habermas, Feinberg és Rawls. A filozófia e géniuszaihoz képest kevésbé ismertek, ugyanakkor nem kevésbé jelentősek azok a gondolkodók, amelyek filozófiai munkásságára kicsit részletesebben is kitértem írásomban. Ezek között szerepel a magyar Bibó István, a kanadai Charles Taylor, Gregory Baum vagy Will Kymlicka, akik valamennyien foglalkoztak és karakteres álláspontot képviseltek a nyelvi kisebbségek jogairól szóló diskurzusokban. Mind a magyar, mind pedig a kanadai gondolkodókról szóló elemzéseimet rövid történeti áttekintéssel egészítettem ki. Ilyen módon kellett említést tennem, a magyar gondolkodók kisebbségekről vallott gondolatai kapcsán, a Széchenyitől és Eötvöstől a múlt század végéig ívelő tartamról; amelyről persze tudom, hogy magyar olvasóimnak talán nem sok újat mondhattam, de bízom abban, hogy az angol nyelvű olvasó ebben is egy rendkívül izgalmas és inspiratív szellemi aspektust vél felfedezni. Ezzel pár-

huzamosan a következő fejezetben a kanadai gondolkodók munkáinak elemzése kapott szót, John Watsontól a 20. század végéig ívelő időszakban. Be kell vallanom, hogy a kanadai angol nyelvű filozófiai irodalmat jobban ismerem, mint a franciát, ennek ellenére ez utóbbinak is megkísértem egyfajta, témámmal összefüggő szintézisét elvégezni. E fejezet, értelemszerűen, inkább a magyar olvasó érdeklődésére tarthat számot.

Vizsgálódásom menetében ezt követően néhány teoretikus problémát fontoltam meg. Behatóan foglalkoztatott például az a kérdés, hogy hol húzódik a kisebbségek jogainak, jogigényeinek méltányolható, elfogadható határa? Hiszen nyilvánvalóan pillanatnyi anyagi és szellemi erőforrásaink behatároltak, mégis, milyen elvek mentén kellene meghúznunk a mindkét fél érdekeit figyelembe vevő jogos, igazságos és méltányos határ optimumát?

Fontos elméleti kérdésnek tartottam az identitás problémakörét, amelyet az összetett identitás, az összetett hűség (*multiple identity and multiple loyalties*) fogalmainak analízise mentén próbáltam meg körbejárni. Úgy vélem, az ezzel kapcsolatban mutakozó filozófiai kérdések és lehetséges válaszok különösen fontosak a nyelvi kisebbségek számára.

Érdekes következtetésre engedtek azok az idegrendszer anatómiájával, fiziológiájával és biokémiájával foglalkozó kurrens tudományos kutatások, amelyek például a félelem, a megfontolás/mérlegelés, indoklás (*reason*) agyi folyamatait vizsgálják. Évmilliók során ugyanis bevésődött, hogy a veszélyre, félelemre azonnal, bármiféle megfontolás nélkül kell reagálnunk, ha életben akarunk maradni. A sebességért pontatlansággal kellett fizetnünk. Az írásbeli műveltség valamicskét javított a helyzeten, hiszen a betűk önmagukban semmit sem jelentenek, vagyis gondolkoznunk kellett, hogy megértsük jelentésüket. Az elektronikus média térhódításával információink nagy részét képekben kapjuk, és ha veszélyt látunk a képekben, agyunk ideghálózata a képről ugrásszerűen cselekedetre vált, anélkül, hogy agyunk racionális, gondolkodó részét igénybe venné. Demagógok, lelkiismeretlen politikusok és vezetők a félelemkeltést, amit az elektronikus média korában jobban kiaknázható lehetőséggé vált, mint az írásbeliség korában, könnyen használhatják gyűlölet szítására, kiváltképpen a kisebbségek ellen. A filozófia olyan műfaj, amely makacsul kötődik az írásbeliséghez, és ezzel megfontoltabb és elfogulatlanabb képet ad a nyelvi kisebbségek kérdéséről, mint egy harminc másodpercben közvetített tudósítás az esti híradóban.

Végül néhány általános tézist állítottam fel, mintegy tanulmányom gondolatainak összegzéseként: (1) A kisebbségi nyelvek és kultúrák, hasonlóan a természeti kincsekhez, állatokhoz vagy növényekhez, az egész emberiségnek és nem csak a kisebbségeknek az értékei. Ha ezek kihalnak, nyelvükkel együtt évszázadok tűnnek el nyomtalanul, vagy akár évezredek tudása és tapasztalatai. (2) Egyik félnek sem lehet teljességgel igaza, nincsenek kizárólagos álláspontok, ezért a kiegyezések, a nehezen létrehozott kompromisszumok nemcsak hogy nem jelentenek kudarcot vagy erkölcsi gyengeséget, hanem a nyelvi kisebbségek számára, és valószínűleg a másik fél számára is teljességgel nélkülözhetetlenek. (3) Olyan dialógusokat kell folytatnunk, amelyekben nem szándékunk azonnal az álláspontunk elfogadására kényszeríteni partnereinket, hanem teljes odaadással hallgatjuk, és megpróbáljuk valóban megérteni, mit akar a másik fél mondani. Ezek lennének azok a párbeszédék, amelyek eredményekhez vezethetnek, ez lenne az a nélkülözhetetlen habitus, amely lehetővé tenné, hogy a kisebbségek és a többség jobban megértsék egymást. (4) Antropológiai, történelmi és biológiai kutatások megerősítették azt a

meggyőződésemet, hogy az emberi természet sokkal inkább hajlamos az együttműködésre – kiváltképp, ha az észére és nem az indulataira hallgat –, mint a kíméletlen, másokat megsemmisítő versengésre. Persze ebben nemcsak az ész, hanem bizonyos érzelmek is szerepet játszhatnak. A másik ember szeretete, a másikért érzett felelősség, meghatározó attitűdök lehetnek. A haladás hajtóereje az együttműködés, és nem az egymás elleni harc. Ha az egyén és társadalom kapcsolatát ilyen, az együttműködés és a kiegyezésre való hajlandóság szemszögéből tekintjük, akkor a nyelvi kisebbségek jövője sokkal reményteljesebbnek látszik, mintha csak a kíméletlen verseny erejében hinnénk. (5) Az egyes csoportok regionális jogainak az általános emberi jogok rendszerébe kell illeszkednie, ugyanakkor az általános emberi jogokat nem lehet a csoportos jogok megkerülésével gyakorolni. (6) A nyelvi kisebbségek jogainak megértéséhez a filozófiai elemzés olyan támpontokat nyújt, amelyek, nézetem szerint, elengedhetetlenek e kisebbségek történelmi, társadalmi és kulturális életének és gondolkodásának átfogóbb megértése szempontjából.

Befejezésül, szeretném kifejezni őszinte köszönetemet mindazoknak, akik – elsősorban a Pécsi Tudományegyetemen – hozzájárultak munkám elkészítéséhez. Angol nyelvű írásum végén név szerint is megemlítem néhányukat.

2008. november 11. (Átnézve, javítva 2009 április 25.)

Héder István